

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ ЯК МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті наведено аргументи щодо обґрунтування педагогічних умов формування в магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності.

Ключові слова: професійна толерантність, магістранти, педагогічні умови.

Усвідомлення потреби спеціальної підготовки викладачів для вищої школи стало стимулом педагогічних досліджень у зв'язку із входженням країн пострадянського простору в європейське культурне та економічне співтовариство в контексті Болонського процесу.

Професійна діяльність викладача вищої школи стала предметом наукового аналізу у 80-х роках ХХ століття. Окремі питання, пов'язані з підготовкою викладачів для вищих навчальних закладів в Україні, Росії і за кордоном, розглядаються у працях В. Ащепкова, В. Антипова, Б. Вульфсона, К. Гамаюнова, В. Загв'язінського, М. Іванової, Г. Матушанського, О. Сальникова, В. Сенашенко та інших авторів. Характеризуються специфічні риси педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу, його іміджу та авторитету, необхідність підготовки до самостійної науково-дослідної роботи, використання в навчальному процесі сучасних комп'ютерних технологій, адаптації до роботи зі студентами тощо. Однак, незважаючи на увагу дослідників до цієї проблеми, більшість питань залишаються відкритими. Зокрема, не виділені характеристики професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи, які принципово відрізняють її від професійно-педагогічної діяльності вчителя школи; структуру та зміст цієї професійної діяльності; особистісні утворення, що забезпечують її успішність у сучасних умовах.

Мета статті – висвітлення логіки обґрунтування педагогічних умов формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи.

Сучасні науково-педагогічні концепції удосконалення підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності базуються на положенні, що людина як особистість і професіонал розвивається і набуває своїх індивідуальних і соціально значимих якостей у відповідній діяльності. Психологи, які використовують дане положення як методологічний принцип, уточнюють, що наявність будь-якої діяльності не можна розглядати умовою розвитку особистості. Результати багатьох досліджень засвідчують, що діяльність людини відносно її розвитку може мати негативний або реактивний характер. Такого характеру вона набуває в разі, коли не співпадає зі стремліннями, цілями і інтересами самої особистості, а нав'язується їй ззовні. Реактивною за своїм характером може бути і така діяльність, яка за своєю структурою, змістом, способами реалізації нижче потенційних можливостей особистості, що долучається до цієї діяльності [1]. Отже визначальною вимогою щодо формування професійної толерантності в майбутніх викладачів вищої школи виступає виявлення зовнішніх обставин, які дозволяють зняти протиріччя між їхнім особистісним розвитком і педагогічною діяльністю, якою вони мають опанувати.

Відомо, що оптимізація діяльності забезпечується такою властивістю психіки як саморегуляція, її цілісністю та інтегральністю, здатністю поширюватись на всі рівні структури особистості та її психологічного забезпечення. Регулятивна функція психіки розподіляється на збуджувальну і виконавчу, що забезпечує відповідність дій людини реальній ситуації, її умовам. Важливо, що якість таких дій залежить від того, наскільки людина адекватно відтворює та усвідомлює ситуацію, що спонукає її до дії [2].

Регуляція діяльності з боку самого суб'єкта відбувається відповідно до власних фізичних, емоційних, особистісних та інших психічних станів; власного ставлення до завдань, цілей, способів здійснення діяльності, тобто згідно з настановами, мотивами, потребами реалізувати себе у діяльності; - наявності реальних можливостей для здійснення діяльності (здібностей, рівня підготовленості, наявних знань, умінь і навичок тощо).

Саморегуляція як принцип виявляє спосіб зв'язку різних рівнів психічної організації суб'єкта, що забезпечують його діяльність. Вона також виявляє "ціну" цієї діяльності, якою вона є для суб'єкта та забезпечує унікально неповторний – індивідуальний спосіб її здійснення. Останнє є важливим моментом для розуміння становлення професійної толерантності в особистісній структурі майбутнього викладача вищої школи. З нього випливає, що однакова за своєю якістю педагогічна діяльність може забезпечуватись різними психологічними засобами. Це зумовлено тим, що система відносин з навколишнім світом, яка відтворюється у діяльності особистості, може вибудовуватися на різних підставах. Для одних – вона спирається на якісні характеристики власних психічних станів (емоційного збудження, задоволення потреби у власті або покорі, підвищення самооцінки та інше). Для других – на властивості і якісні характеристика предмета, що перетворюється за допомогою діяльності. Для третіх – на параметрах самої діяльності, значущими для особистості, яка її здійснює.

Дослідники при аналізі діяльності зазвичай констатують, що вона призводить до зміни об'єкта. Однак для психологів і педагогів більш важливим є те, що одночасно вона змінює самого суб'єкта. Змінюючи об'єкт діяльності, його якісні характеристики, суб'єкт неминує змінюється сам. У контексті нашого дослідження це положення може бути представлено таким чином: формування професійної толерантності у майбутніх викладачів вищої школи залежить від того, наскільки вони здатні свідомо спрямовувати свою педагогічну діяльність на розвиток такої ж толерантності у студентів – майбутніх учителів і вихователів.

У зв'язку із з'ясуванням підстав для формування у майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності як набутої якості необхідно схарактеризувати ще один аспект саморегуляції – ціннісний, що належить до сфери почуттів і свідомості особистості. Відомо, що в процесі освоєння діяльності почуття виконують спочатку роль

контролера, який, фіксуючи досягнення певного результату діяльності, оцінює стан людини (радість, задоволення/незадоволення, упевненість/неупевненість та інше). Поступово, за мірою досконалості діяльності, механізм саморегуляції переключається з почуттів на сферу мотивації, де емоційне задоволення від досягнення певних результатів у діяльності переростає в безпосередній мотив, що набуває для особистості значення сенсу, тобто цінності заради якої здійснюється діяльність.

У цьому процесі важливу роль відіграє досвід особистості. Тільки він виявляє справжню ціну знанням, умінням і навичкам особистості, ступеню її готовності і здатності діяти у ситуації, що реально є простором для реалізації діяльності. Досвід – це не тільки логіка предмета, котрою суб'єкт оволодіває в процесі діяльності, але й логіка дій самого суб'єкта, що забезпечує діяльність і якість цієї діяльності. Саморегулювання здійснюється як постійне співвідношення власних реальних можливостей з вимогами ситуації спілкування, діяльності. Учені підкреслюють, що не можна уникнути того, що все, що спонукає особистість до діяльності, повинно пройти через її свідомість. Саморегуляція передбачає спостереження особистості власне за собою, за діяльністю і способами її здійснення. Таке ставлення людини до власного "Я", особливостей його відтворення в предметі і засобах діяльності в науковій і повсякденній практиці позначається терміном "рефлексія".

У найбільш широкому розумінні рефлексія визначається як форма теоретичної діяльності суспільно розвиненої людини, що спрямована на осмислення власних дій і законів. Вона розглядається як діяльність самосвідомості, що розкриває специфіку духовного світу людини. Рефлексія проявляється і функціонує як звернена на себе свідомість, усвідомлення людиною власної свідомості. Таким чином за допомогою рефлексії свідомість пізнає внутрішні, інтимні механізми суб'єктивної діяльності, які об'єктивуються, тобто стають доступними для цілеспрямованого аналізу, вивчення [3].

Методологічний принцип єдності свідомості, діяльності та особистості є провідним у сучасних психологічних і педагогічних дослідженнях. Він дозволяє розглядати свідомість як найважливішу властивість психіки людини, що відповідає за регулятивну, комунікативну і когнітивну функції її діяльності, надає їй індивідуальної своєрідності і спрямованості. Результати самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до власного "Я" спонукають особистість до пошуку найбільш адекватних її потребам прояву власного Я у відносинах і взаємодії з іншими Я.

Самопізнання - це процес, який психологи розділяють на два етапи. Для першого етапу властиво співставлення і порівняння себе з іншими. На рівні співставлення з іншими, в особистості формується уявлення про певну психологічну (соціальну, професійну) якість або властивість людини, яка усвідомлюється і визнається значимою. Надалі особистість приміряє цю якість на себе, виявляє ступінь її наявності, форми прояву, рівня розвитку тощо. Усвідомлені і перенесені на себе особливості іншої людини поступово оформлюються у формі окремих дій, вчинків і поступово замінюються більш глибокими рівнями психіки, які визначають лінію поведінки людини у цілому.

Другий етап самопізнання відбувається в межах співвіднесення Я-бажаного і Я-реального і спрямований на усвідомлення особистістю власного внутрішнього світу, своїх можливостей як активного суб'єкта, здатного змінювати навколишній і власний внутрішній світ.

Самопізнання відбувається через самосприйняття і самоспостереження, через самоаналіз і самоусвідомлення. Але в усіх випадках воно має момент оцінки і самооцінки і забезпечується рефлексією. Важливо, що джерелом змісту, до якого спрямовується самопізнання виступає реальна діяльність людини і досвід спілкування і взаємодії з іншими людьми. При цьому, чим більш складні за своїм змістом поведінкові акти потрапляють у поле самосвідомості, тим більш складним і більш високим стає рівень саморегуляції особистості.

Проектування і досягнення особистістю певних змін у власному Я, що зумовлені потребами професії, міжособистого спілкування та іншими обставинами, мають навмисний і цілеспрямований характер. Тому вчені характеризують цей процес як вищу форму прояву саморегуляції. У соціальному і суспільному контексті вона виявляється через самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення особистості, що відбивають усвідомлене керування особистістю власним розвитком, таким, де функції вихователя приймає на себе сам вихованець.

Основа самовиховання і саморозвитку особистості складають протиріччя, що виникають між зовнішнім середовищем і внутрішнім світом людини. Подолання цих протиріч, їх розв'язання складає сутність активної, свідомої і конструктивної діяльності особистості зі створення себе. Завдяки рефлексії, зовнішні, об'єктивні обставини інтеріоризуються в її психіці та екстеріоризуються у зміні власного "Я", і через нього – у створенні нових способів діяльності.

Таким чином, самовдосконалення і самовиховання виявляють назовні найбільш активні сторони регулятивно-управлінської функції самосвідомості. На цій основі відбувається "самопроектування" суб'єкта, усвідомлення і засвоєння того, що він вважає необхідним мати у власному "Я". У свою чергу, спрямованість і зміст цих процесів дозволяють визначити їх як психологічні передумови формування в особистості певних якостей, зокрема такої як професійна толерантність.

Визнання залежності якостей особистості та її діяльності від зовнішніх обставин, конкретних умов, у межах яких особистість має можливість відтворити себе, складає методологічне підґрунтя нашого дослідження і є орієнтиром для визначення педагогічних умов формування у магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи, професійної толерантності.

У нашому розумінні навчальний процес, в якому здійснюється підготовка майбутніх викладачів до педагогічної діяльності, складає зовнішнє соціальне середовище, соціум, в якому магістранти виявлять себе і розвиваються як особистості. Оволодіваючи знаннями, уміннями і навичками, необхідними для здійснення викладацької діяльності, вони усвідомлюють їх цінність; спілкуючись з викладачами, на власному досвіді вони переконуються у цінності певних особистісних якостей і якості професійної педагогічної діяльності. Зрозуміло, що від того, яким чином організовано буття магістрантів у навчальному процесі, які цінності і еталони якості викладацької діяльності їм демонструються і закріплюються в їх досвіді, усвідомлюються і засвоюються як особисто значущі, залежить якість їхньої майбутньої викладацької діяльності і особистісні риси, які вони будуть відтворювати у цій діяльності.

Педагогічні умови формування професійної толерантності – це сукупність обставин організації навчального процесу, у яких відбиваються ідеї і принципи толерантної взаємодії і співпраці усіх учасників цього процесу. Саме вони визначають той простір у межах якого магістранти можуть здійснювати свій саморозвиток і самовдосконалення відповідно вимог педагогічної професії і власних уявлень щодо її якості. Першу умову формування в майбутніх викладачів професійної толерантності ми вбачаємо у наданні магістрантам можливості для самовизначення відносно цілей, змісту і способів викладацької діяльності. Другою умовою формування професійної толерантності майбутніх

викладачів ми визначаємо наявністю в них досвіду полісуб'єктного і діалогічного спілкування під час навчання. Третя – наявність у майбутніх викладачів вищої школи розвинених навичок педагогічної рефлексії.

Сформульовані педагогічні умови є достатніми для успішного формування у магістрантів – майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності і не потребують залучення до їхньої підготовки до викладацької діяльності будь-яких додаткових ресурсів. Правомірність цього висновку підтверджено результатами експериментального дослідження, згідно яких формування професійної толерантності було досягнуто у 87% магістрантів, у процесі підготовки яких були реалізовані обґрунтовані нами педагогічні умови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. - 335 с.
2. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АПН ССР, 1957. – 328 с.
3. *Диалектика рефлексивной деятельности и научное познание /* Отв ред. д-р филос.наук Е.Я. Режабек. – Ростов: Изд-во Ростовс. ун-та, 1983. – 240 с.

Подано до редакції 23.12.10
